

الله الرحمن الرحيم

دانشگاه پیام نور
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
پیام نور مرکز تهران

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته زبان و ادبیات فارسی
گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

شگردهای طنز پردازی در آثار عبید زاکانی

سعیده عباسی حُصوری

استاد راهنما:
دکتر علی پدram میرزایی

استاد مشاور:
دکتر محمد علی پشت دار

آذر ۱۳۸۸

دانشگاه پیام نور

تصویب پایان نامه / رساله

پایان نامه تحت عنوان شگردهای طنزپردازی در آثار عبید زاکانی که توسط خانم سعیده عباسی حصوری در مرکز تهران تهیه و به هیأت داوران ارائه گردیده است مورد تأیید می‌باشد .

تاریخ دفاع : نمره: درجه ارزشیابی :

اعضای هیأت داوران:

<u>نام و نام خانوادگی</u>	<u>هیأت داوران</u>	<u>مرتبه علمی</u>	<u>امضاء</u>
۱- آقای دکتر علی پدرام میرزایی	استاد راهنما		
۲- آقای دکتر محمدعلی پشت دار	استاد مشاور		
۳- سرکار خانم دکتر کوپا	استاد داور		
۴-	نماینده تحصیلات تکمیلی		

تقدیم به
ازهان بیدار و قلم‌های راستین

با سپاس از
پدر و مادرم که اولین واژه‌ها را به من آموختند ،
همسرم ، همراه همیشگی‌ام
و
دختر دردانه‌ام پرنیان .

چکیده

طنز یکی از جلوه‌های ادبی است که با بیانی کنایی و به تعریض به رونمایی تضادها، ناسازگاری‌ها و ناهنجاری‌ها در امور حاکم بر جامعه و روابط انسانی می‌پردازد. عبید زاکانی یکی از طنزپردازان ادبیات فارسی سده‌ی هشتم هجری است که آگاهانه و به صورت جدی و حرفه‌ای به طرح کاستی‌ها و ناراستی‌های مشهود در لایه‌های مختلف اجتماع روزگار خود، در آثاری منحصراً طنزآمیز پرداخته است. طنز او طنزی بیدار و تکان دهنده است؛ چند لایه در معنا و هتاک و جسور در لفظ. کلامی با قدرت ایجاز و تاثیر بالا که در کم‌ترین بسامد لفظی بیشترین میزان معنا را القا می‌کند. طنزی آمیخته با هزل، هجو و مطایبه که در کنج‌خانه نمانده بلکه به دربار، مسجد، میدان جنگ و هر جایی که ردی از آدمی پیدا شود راه می‌یابد. توصیف تضادها، نقص‌ها، کج‌روی‌ها و دروغ‌ها که قابل تعمیم برای هر زمان و موقعیتی مشابه عصر عبید است؛ از آن جا که نگاه و رویکرد او به وقایع و اشخاص، شخصی، مغرضانه و کینه‌ور نیست. عبید در آثار خود از ابزار و شگردهای مختلفی برای طنزپردازی بهره برده است. مواردی از علم بیان، معانی و بدیع مانند استعاره، تشبیه، کنایه، ایجاز، تضاد و ... از جمله فنون ادبی مورد توجه عبید هستند که در این تحقیق به ترتیب حروف الفبا ضمن ۳۲ روش طنزپردازی در آثار او مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

کلید واژه: طنز، عبید زاکانی و آثار.

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول

۱	پیشگفتار
۳	مقدمه
۸	زندگی نامه
۱۰	موضوعات طنز عید
۱۱	مذهب
۱۴	مسائل سیاسی و اجتماعی
۱۷	زن
۲۲	شگردهای طنزپردازی عید زاکانی

فصل دوم

۲۴	ارسال المثل
۲۶	استشهاد
۳۰	استعاره‌ی تهکمیة
۴۹	اسلوب الحکیم
۵۰	ایجاز
۶۱	بازی با کلمات و عبارات
۶۴	بیان غیر مستقیم
۶۷	بی معنی گویی
۶۹	تحقیر یا کوچک کردن
۷۱	تشبیه
۷۳	تشبیه به حیوانات
۷۷	تضاد
۸۲	تضمین
۸۴	جناس سازی و بازی‌های لفظی

۸۵ جواب گویی
۹۰ حاضر جوابی
۹۱ خراب کردن سمبل ها
۹۷ دشنام و نفرین
۹۹ دلیل عکس
۱۰۰ ذکر حقیقت " کلام جدی با بن مایه های لطیفه "
۱۰۷ ذم شبیه به مدح
۱۰۸ ستایش اغراق آمیز و نامعقول
۱۰۹ سجایا نویسی
۱۱۴ شوخی های بزرگان
۱۱۶ طنز
۱۳۴ عیب های باطنی
۱۳۷ عیب های جسمانی
۱۳۹ قیاس امور ناسازگار
۱۴۰ کنایه
۱۴۲ لطیفه ، فکاهه ، مطایبه
۱۴۹ مبالغه
۱۵۱ هجو
۱۶۶ هزل

فصل سوم

۲۰۷ نتیجه گیری
۲۱۵ جدول شماره ی (۱)
۲۱۶ جدول شماره ی (۲)
۲۱۷ جدول شماره ی (۳)
۲۱۸ جدول شماره ی (۴)
۲۱۹ جدول شماره ی (۵)

۲۲۰	جدول شماره‌ی (۶)
۲۲۱	جدول شماره‌ی (۷)
۲۲۲	جدول شماره‌ی (۸)
۲۲۳	جدول شماره‌ی (۹)
۲۲۴	جدول شماره‌ی (۱۰)

فصل اول

پیشگفتار

در آغاز کلام درباره‌ی نحوه‌ی تدوین و نگارش این پژوهش مختصر، توضیحاتی ارائه می‌شود تا چهارچوب و نهج بیان مطالب روشن شده و اساس تحقیق مشخص شود.

ابتدا شیوه‌ی ارائه‌ی مطالب در این تحقیق طراحی و برنامه‌ریزی و نمای کلی آن پیش بینی شد که بر این اساس است: چکیده، فهرست، فصل اول: پیشگفتار، مقدمه (موضوعات طنز عبید)، فصل دوم: شگردهای طنزپردازی، فصل سوم: نتیجه‌گیری و جدول‌ها.

پس از بررسی دقیق آثار طنزآمیز عبید زاکانی شاعر و نویسنده‌ی طنزپرداز قرن هشتم هجری، محدوده‌ی کار و جامعه‌ی آماری پژوهش معین شد که به این شرح است: المثنویات، ترجیع‌بند، تضمینات و قطعات، رباعیات، رساله‌ی اخلاق‌الاشراف، رساله‌ی تعریفات، تعریفات ملا دو پیاز، ملحقات، رساله‌ی دلگشا، رساله‌ی صد پند، ریش‌نامه، موش و گربه و نامه‌های قلندران.

گام بعدی تعیین شگردهای طنزپردازی بود که با مطالعه‌ی منابع مربوط به ادبیات طنزآمیز انتخاب و به صورت فهرست تدوین شد. با مطالعه‌ی کلی آثار طنزآمیز عبید شگردهای اصلی و برجسته در آن انتخاب و مواردی که ملاحظه نشد از فهرست پیشنهادی حذف گردید. پس از تعیین محدوده‌ی کار از نظر جامعه‌ی آماری و تعداد شگردهای به کار رفته نوبت به بدنه و هدف اصلی رساله یعنی رمزگشایی از شگردهای برجسته‌ی طنزپردازی در آثار عبید رسید که مطالب فصل دوم را در بر می‌گیرد. در این قسمت که حجم اصلی پژوهش است بنای کار بر ترتیب الفبایی شگردها است. ابتدا شگردها بر اساس حروف الفبا مرتب و تعریفی کلی از آن‌ها مناسب با میزان اهمیت و بسامد کاربرد در آثار عبید، ابتدای مطلب درج شده و سپس با مطالعه‌ی آثار، در هر قسمت که شگردی به کار رفته بود ذیل شگرد مربوط آورده شد. در این جا ذکر این مطلب را لازم می‌دانم که در مواردی عبید از چندین شگرد طنزپردازی در یک عبارت، حکایت و یا شعر استفاده کرده است؛ در این گونه موارد اثر مربوط در قسمت شگرد غالب ذکر شده و مورد بررسی قرار گرفته است و در سایر شگردها ضمن توضیح آن شگرد مخصوص به منظور عدم تکرار برای خواندن اثر به قسمت اصلی ارجاع داده شده است. برای مثال شگرد غالب در رساله‌ی تعریفات ایجاز است. کل اثر با ذکر توضیحاتی مربوط به نحوه‌ی کاربرد ایجاز در آن در این قسمت درج شده است و در قسمت‌های دیگر مانند هجو و یا هزل تنها به ذکر مواردی که در آن‌ها هجو یا هزل وجود دارد بسنده شده است. به این ترتیب ۳۲ شگرد طنزپردازی به عنوان ابزارهای اصلی طنزپردازی در آثار عبید مشخص و نمونه‌های مربوط، ذیل هر کدام ذکر شد و گاهی با توجه به ارزش ادبی حکایت، متن و یا شعر مربوط توضیحاتی نیز مخصوص آن ارائه شد. در پایان در

فصل سوم نیز با بازنگری مطالب فصل یک و دو نوبت به نتیجه‌گیری رسید که با ارائه طرح کلی طنز در هر یک از آثار طنزآمیز عبید و ارائه‌ی جدول‌های آماری، درصدی تقریبی و البته قابل تغییر برای میزان استفاده‌ی هر شگرد در آثار عبید ارائه شد.

در خاتمه ضمن تایید بر کاستی‌های موجود در این رساله که به خاطر بضاعت اندک این جانب و گستردگی و پیچیدگی ماهیت طنز عبید است امید است طرح کلی آن مورد توجه استادان و دانشجویان عرصه‌ی ادبیات فارسی قرار گرفته و راه‌گشا برای تحقیقات بعدی در زمینه‌ی پرمخاطب و حساس طنز باشد.

" ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ "

قسم به نون و قسم به قلم و آن چه خواهد نگاشت . (سوره‌ی قلم ، آیه‌ی ۱)
 قلم و اندیشه‌ای که از آن بر صفحه‌ی سپید کاغذ جاری می‌شود ارزش و مقامی را داراست که نه تنها نام آن در کتاب آسمانی ذکر شده بلکه به قداست و شرف آن نیز سوگند یاد شده است .

" ما یسطرون " همان اندیشه و افکاری است که به واسطه‌ی قلم نگاشته شده و در پی آن نشر و گسترش می‌یابد . مکتب‌ها ، فرقه‌ها و جریان‌های فکری بی‌شماری که هم‌پای تاریخ ، انسان را به دنبال خود کشانده و سرنوشت او را رقم زده‌است ، به واسطه‌ی قلم ثبت و ضبط و جهانی شده‌اند . بشر در طول زمان فراخور ابزار و امکانات ارتباطی موجود ، افکار ، عقاید و برداشت‌های علمی ، دینی ، اجتماعی ، اخلاقی ، فلسفی ، ادبی و ... خود را به دیگران منتقل نموده است . در این بین ادبیات یکی از پربرترین و گسترده‌ترین شاخه‌ها و جریان‌های فکری بشر است که در تمامی اقوام و ملل ، حجم وسیعی از اندیشه‌ها را در بر دارد و طنز یکی از عرصه‌های ادبی مهم است که شاعران و نویسندگان ، متناسب با شرایط و موقعیت زمان ، از آن برای بیان عقاید و اندیشه‌های خود استفاده کرده‌اند .

البته این نکته را باید در نظر داشت که مفهوم طنز مختص حوزه‌ی نوشتاری و یا ادبیات نیست . طنز گاه در رفتار ، گفتار و یا در موقعیتی خاص نیز به چشم می‌خورد و از آن جا که در تماس با لحظه‌های زندگی آدمی است تأثیرگذار و قابل درک است . طنز و نتیجه‌ی آن یعنی خنده ، دلخواه همگان است و چون لحظه‌هایی خوش را فراهم می‌کند و یکی از پیامدهای خوشی و شادمانی فراموشی است ، از پس حفاظ خنده می‌شود تیرهای انتقاد را رها کرد . تیرهایی که شاید در برخورد اول دردناک نباشند ولی با خاموشی شعله‌های لبخند زخم آن سر باز می‌نماید . شاعران و نویسندگان نیز با آگاهی از این خاصیت خنده از طنز به عنوان ابزاری برای بیان مسائل و مشکلات اجتماعی ، اخلاقی و سیاسی در شرایطی که امکان بیان آزاد آرای مخالف و انتقاد صریح از معضلات گریبان‌گیر جامعه و برنشستگان نابخرد قدرت‌های سیاسی ، اجتماعی و مذهبی آن وجود ندارد ؛ از آن به عنوان پوششی موجه و گاهی گمراه کننده برای ابراز اعتقادات ستیزه‌جویانه‌ی خود استفاده می‌کنند .

اما ، طنز چیست و چگونه می توان به آن دست یافت ؟ طنزپرداز کیست و چگونه به آفرینش طنز می پردازد ؟ چنان که در طی این پژوهش به آن خواهیم پرداخت طنز ، گرد آوردن هنرمندانه‌ی مواردی است که در تضاد با یکدیگر هستند . این جمع عناصر متناقض به واسطه‌ی هنر و اندیشه‌ی دقیق و پویای شاعران و نویسندگان طنزپرداز به دست می آید . آن‌ها انسان‌هایی حساس و بسیار تیزهوش هستند که با نگاه دقیق ، تضادها را درمی یابند و در نهایت فصل و جدایی ، بین آن‌ها ارتباط هنری برقرار می کنند . ارتباطی که نباید باشد ولی هست همان دلیل پیدایش طنز است . در واقع طنزپرداز در پی نقض همین ارتباط است .

عبید زاکانی از عجایب عرصه‌ی طنز و طنزپردازی ادبیات فارسی است . او یکی از شاعران و نویسندگانی است که در گستره‌ی پنهان طنز قلم فرسایی نموده و خود را به عنوان مطرح ترین شاعر و نویسنده‌ی طنز نام آور کرده است .

سؤال‌های تحقیق

۱. طنز عبید چگونه طنزی است ؟

طنز شخصی ، اجتماعی ، سیاسی و یا اخلاقی . در واقع هدف او در طنز رسیدن به اغراض شخصی است ؛ مثل دشمنی ، کینه ورزی ، خصومت و یا تسویه حساب با کسی ؟ طنز او سفارشی است ؟ او می خواهد با تخریب کسی به صله‌ای قابل توجه دست یابد و یا جواب بدگویی‌های دیگری را درباره‌ی خود بدهد ؟ یا این که طنز او طنز آرمان‌ها و دردهای مگو است ؟ آرمان‌خواهی با هدف اصلاح و آگاهی . طنزی که همچون سیلی محکمی خواب را از سر می پراند . طنز او تنها برای سرگرمی است و درباره‌ی چیزی است که خنده دار است یا خلسه‌ای ایجاد می کند برای اندیشیدن و تفکر هدف مند برای رسیدن به آن چه که دردناک و غم انگیز است و آن قدر تلخ که باید با شیرینی خنده عرضه گردد ؟

۲. مهم ترین مسائل و جلوه‌هایی که عبید از آن‌ها به طنز یاد می کند چیست ؟

پاسخ این سؤال در ارتباط مستقیم با پرسش قبل است . هدف و موضوع طنز در تعامل با یکدیگرند . با پاسخ گویی به پرسش قبل نیمی از پاسخ این پرسش هم جواب داده خواهد شد که عبید تیغ بُرّای طنز را به روی چه موضوع و مسائلی می کشد ؟ او فرد خاصی را آماج تیرباران طنز خود قرار می دهد یا اعمال و رفتار و خصوصیات را که در تناقض با جایگاه و مرتبه‌ی او هستند ؟ آیا طنز او در همان

عصر و تنها درباره‌ی شخص ، چیز و یا شرایط و موقعیتی مربوط به آن دوره را کد می‌ماند یا به واسطه‌ی مضامین مطرح شده در آن ، خاصیت فرازمانی و فرامکانی می‌یابد و در هر زمانی با اندک تفاوتی قابل تعمیم بر سایر مصادیق مشابه است ؟ عرصه‌ی طنزپردازی عیب محدود به دوستان و نزدیکان است ؟ کوی و برزن را شامل می‌شود ؟ به دربار و کانون قدرت وقت سر می‌زند ؟ فرودستان را می‌نگرد یا صاحبان نفوذ و اعتبار را ؟ جایگاه دین و مذهب در طنز او کجاست ؟ مرزهای اخلاقی را درمی‌نوردد ؟ سیاستمدار است ؟ ترسو و ملاحظه‌کار است یا فارغ از هر کس و چیزی بر طبل هر چه بادا باد می‌کوبد ؟ ... ؟

۳. ابزار عیب در ساختن طنز چیست و یا عیب در آثار خود چگونه به طنز می‌رسد ؟

یافتن شگردهای طنزپردازی عیب به عنوان برجسته‌ترین طنزپرداز حرفه‌ای ادبیات سنتی ایران ، راز و رمز ماندگاری او را آشکار می‌سازد . اما اساس انتخاب شگردهای طنزپردازی چیست ؟ آیا او از ابزاری که ادبیات جدی در اختیار او می‌گذارد مانند مسایل مطرح شده در علم معانی و یا بیان مانند تشبیه ، کنایه ، تحقیر مخاطب و دیگر مصادیق عرصه‌های ادبی در آثار خود بهره برده است ؟

اهداف تحقیق

اهداف این پژوهش ضمن تبیین سؤال‌های تحقیق تا حدودی مشخص شده است چشم انداز این رساله در نهایت رسیدن به موارد ذیل است :

- تعریف و شناخت طنز و گونه‌های مختلف آن در ادبیات فارسی .
- مشخص نمودن طنز ، گونه‌ها و کاربرد آن در آثار عیب .
- مشخص نمودن اهداف عیب از به کاربردن گونه‌های مختلف طنز .
- بررسی آثار طنز عیب و تعیین و تبیین شگردهای طنزپردازی در آثار او .

اساس این پژوهش یافتن رگه‌های طنز و شگردهای طنزپردازی در آثار طنزآمیز عیب است . اما برای رسیدن به آن باید مقدماتی فراهم شود . معرفی عیب و آثار طنز او نقطه‌ی شروع است و در ادامه به بخش اصلی پژوهش می‌رسیم که همان شناخت و رونمایی شگردهای طنزپردازی عیب است . هر یک از شگردهای طنزپردازی بر اساس ترتیب حروف الفبا ذکر شده و متونی که عیب از آن شگردها در آن بهره برده است آورده می‌شود . این‌که گونه‌های مختلف طنز چه حجمی از آثار او را دربرگرفته‌اند و هدف او از پرداختن به آن چه بوده است از

دیگر بخش‌های این فصل است. در پایان نیز پس از نتیجه‌گیری، آماری از درصد توجه عبید به هر یک از شگردهای طنزپردازی به دست می‌آید.

استفاده کنندگان از تحقیق

پس از رسیدن به اهداف و پاسخ‌گویی به سؤالات مطرح شده، استفاده کنندگان از این تحقیق با بیان تعاریف طنز و گونه‌های مختلف آن در آثار عبید، آوردن مثال‌ها و نمونه‌ها و مقایسه‌ی آن‌ها با یکدیگر، شناخت جامع و طبقه‌بندی شده‌ای از طنز و گونه‌های آن در آثار عبید به دست می‌آورند. ابزارها و شگردهایی که هنرمندان در پدید آوردن طنز از آن‌ها بهره می‌گیرند را به صورت تئوری می‌شناسند و کاربرد عملی آن را نیز به واسطه‌ی نمونه‌های ذکر شده درمی‌یابند و در پایان که هدف و نقطه‌ی اصلی پژوهش است با آثار طنز عبید، گونه‌های مختلف طنز در آثار او، اهداف و اغراض او از پدید آوردن طنز و همچنین شگردهای طنز آفرینی او آشنا می‌شوند.

دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی، فعالان در مؤسسات و کارگاه‌های آموزشی و پژوهشی ادبیات، علاقه‌مندان به مقوله‌ی طنز با هر گرایش تخصصی، هنرمندانی که در زمینه‌ی طنز به صورت نوشتاری در حوزه‌ی ادبیات تخصصی، مطبوعات، رسانه‌های دیداری و شنیداری، فیلم و ... فعالیت می‌کنند و همچنین دست‌اندرکاران سینما و صدا و سیما و رسانه‌های جمعی، مخاطبان این پژوهش هستند.

پیشینه‌ی تحقیق

علی‌رغم وجود آثار مختلفی درباره‌ی طنز و گونه‌های آن، این رساله هم چنان حرف‌های تازه‌ای برای گفتن دارد. پیش از این کتب، مقالات و آثار متنوعی در زمینه‌ی طنز به چاپ رسیده است که معمولاً اساس بحث در آن‌ها تحلیل و بررسی مباحث و مسائل کلی و نظری طنز، تبیین تفاوت‌های موجود میان گونه‌های مختلف آن، معرفی شاعران و نویسندگان طنزپرداز گذشته و معاصر ادب فارسی و یا به دست دادن گلچینی از آثار طنز شاعران و نویسندگان شوخ‌طبع است و در هیچ کدام از آن‌ها به شیوه‌ها، شگردها و ابزار طنزپردازی به طور ویژه در آثار عبید پرداخته نشده است. لذا بررسی شیوه‌های طنزپردازی آن‌ها به طور ویژه در آثار عبید به عنوان یکی از ستون‌های مهم طنزپردازی در ادب فارسی می‌تواند کلیدی باشد برای شناخت بهتر طنز و انواع آن و راه‌های مختلف به کارگیری و خلق طنز برای بیان مفاهیم و موضوعاتی که گاه گفتن آن‌ها در لفافه‌ای از شوخ‌طبعی اثر بخش‌تر است.

جامعه‌ی آماری

اکنون پس از مشخص شدن ضرورت تحقیق و هم‌چنین طرح سؤال‌های اصلی پژوهش و تبیین هدف و نقطه‌ی پایانی آن، محدوده، مسیر و ابزار پژوهش نیز مشخص می‌شود. جامعه‌ی آماری در این رساله، آثار طنز عبید زاکانی شاعر و طنزپرداز بلند آوازه‌ی قرن هشتم هجری است. آثاری که در این پژوهش مورد استناد قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از: رساله‌ی اخلاق‌الاشراف، ریش‌نامه، رساله‌ی صد پند، ترجیع‌بند، المثنویات، تضمینات و قطعات، رباعیات، رساله‌ی دلگشا، رساله‌ی تعریفات، تعریفات ملا دو پیاز، ملحقات، موش و گربه و نامه‌های قلندران.

روش تحقیق

اما روش تحقیق به صورت تحلیل محتوا است. تعاریف طنز و گونه‌های آن مشخص و بر اساس آن آثار عبید نیز دسته‌بندی خواهد شد. هم‌چنین شگردهای طنزپردازی در ادب فارسی ذکر شده و منطبق با آن به صورت استقرایی، جزئیات به صورت مجزا بررسی شده و به حکم کلی دست خواهیم یافت. روش و ابزار گردآوری اطلاعات به صورت فیش برداری از آثار عبید و هم‌چنین منابع و ماخذ مهم درباره‌ی طنز و شوخ‌طبعی و کتب و مقالات مهمی که درباره‌ی عبید و آثار او در کتابخانه‌ها موجود است می‌باشد. پس از این مرحله اطلاعات به دست آمده از منابع و هم‌چنین آثار عبید با یکدیگر تطبیق داده شده و به نتیجه‌گیری می‌انجامد.

زندگی نامه و آثار

" عبید زاکانی از رجال نادر فرهنگ ایرانی اسلامی است که پایگاه او چنان که باید شناخته نشده است. بیشتر عبید را به هزل و هجوگویی می‌شناسند، حال آن که وی گذشته از شاعری و طنزگویی، عالمی بسیار برجسته در حوزه‌ی روان‌شناسی اجتماعی و سیاسی و شناخت مباحث دینی به شمار می‌آید. اندیشه‌های بدیع او به ویژه در نقد قدرت سیاسی و تعصب جاهلانه‌ی دین، باریک بینانه و ژرف است.

خواجه نظام‌الدین عبید الله زاکانی قزوینی از شاعران و نویسندگان متفکر و منتقد بزرگ ایران سده‌ی هشتم هجری است که در زاکان قزوین متولد شده است. " (حلبی، ۱۳۷۷: ۷)

" اشعار جدی عبید موسوم به کلیات عبید زاکانی در سال ۱۳۲۱ ه. ش در تهران طبع شده است. اغلب رسایل طنزآمیز و انتقادی او نیز به نام منتخب اللطایف به سال ۱۳۰۳ ه. ق ظاهراً توسط میرزا حبیب اصفهانی (وفات ۱۳۱۱ ه. ق) در استامبول به طبع رسیده است. " (همان: ۹)

آثار جدی عبید عبارت‌اند از:

۱. مثنوی عشاق نامه: این مثنوی را عبید " در دوم رجب سال ۷۵۱ ه. ق به نام شاه شیخ ابواسحاق نظم کرده است. این مثنوی بسیار زیبا و لطیف است و گویا از یک مثنوی به همین نام از فخرالدین عراقی (وفات ۶۸۸ ه. ق) ملهم شده است... این مثنوی در بحر هزج مسدس مقصور محذوف (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیل) سروده شده و ۶۴۰ بیت دارد. " (همان: ۸۸ - ۸۷)

۲. فالنامه‌ی بروج: " رساله‌ی مختصری است در گرفتن فال و تعیین طالع از روی بروج. این کتاب به نثر نوشته شده ولی در پایان هر فال یک رباعی نیز آمده است. در این رساله عبید به سبک انتقادی و طنزآمیز خود کتاب‌های فال‌گیری و احکام و طوابع را به استهزا یاد کرده و معتقدان و مولفان آن را ریشخند کرده است. " (همان: ۸۸)

۳. فالنامه‌ی وحوش و طیور: " عبید این رساله را در بیان این مطلب پرداخته است که اگر هر یک از وحوش و طیور را به فال گیرند علامت آن چه باشد. این رساله ۶۰ رباعی در بر دارد و هر رباعی نماینده‌ی تعبیر فال هر یک از پرندگان و ددانی است که عبید از آن‌ها در این فالنامه یاد کرده است. " (همان: ۸۸)

۴. مثنوی سنگ تراش : " مثنوی نسبتاً خوبی است در ۸۶ بیت که به سبک مثنوی مولانا جلال الدین بلخی (وفات ۷۶۲ ه.ق) سروده شده است و در بسیاری از تعبیرات داستان موسی و شبان مولوی را به یاد می‌آورد . "
- (همان : ۸۸)
۵. کلیات : " شعرهای جد عبید که کلیات او را ترتیب می‌دهد مجموعه‌ی اشعاری است در حدود سه هزار بیت مرکب از قصیده ، ترکیب‌بند ، ترجیع‌بند ، غزل ، قطعه و رباعی است . قصیده‌های عبید غالباً در جواب قصیده‌های استادان مقدم و در مدح شاهان است . ترکیب‌بندهایش در مدح و یک ترجیع‌بند زیبا در وصف عشق دارد . غزل‌های عبید فصیح و دل‌انگیز است و در غایت لطافت و غالباً در استقبال از سعدی و یا متأثر از شیوه‌ی گفتار آن استاد بزرگ است . "
- (صفا ، ۱۳۷۴ ، ج ۲ : ۱۷۱)
- درباره‌ی آثار طنزآمیز او نیز در متن رساله توضیح داده شده است و در این قسمت تنها نام آن‌ها را ذکر می‌کنیم که عبارت‌اند از : المثنویات ، ترجیع‌بند ، تضمینات و قطعات ، رباعیات ، رساله‌ی اخلاق‌الاشراف ، رساله‌ی تعریفات ، تعریفات ملا دو پیاز ، ملحقات ، رساله‌ی دلگشا ، رساله‌ی صد پند ، ریش‌نامه ، موش و گربه و نامه‌های قلندران .

موضوعات طنز عبید

هدف طنز اصلاح است و اصولاً طنزپرداز به موضوعی می‌پردازد که اعتقاد دارد در آن مفسده‌ای است و باید اصلاح شود. موضوعی که قطعاً پرداختن به آن به صورت آشکار و علنی امکان نداشته و زمینه‌ی نقد و به چالش کشیدن آن نیز فراهم نیست.

در طول تاریخ ادبیات ایران مواردی که طنزپردازان به آن‌ها تعرض کرده و از آن‌ها به عنوان موضوعاتی برای طنزپردازی استفاده نموده‌اند معمولاً سه حیطة‌ی زیر را در برمی‌گیرد:

۱. مسائل مذهبی

۲. مسائل سیاسی - اجتماعی - اقتصادی

۳. زن

حجم وسیعی از تاریخ بشر به دورانی از سلطنت و حکمرانی افراد مستبدي اختصاص دارد که برای استمرار و جاودانه کردن قدرت و ثروت خود همواره راه را بر انتقاد از مشکلات و معضلات گریبان‌گیر جامعه و مفسد حاکم بر دستگاه حکومتی خود و حتی انحرافات عموم مردم بسته‌اند. خصوصاً اگر حاکمان دست‌مایه‌ی توسل به مذهب و شرع هم داشته و خود را از حیث مذهبی حاکمانی مشروع بدانند و قرار باشد هم مذهب را ترویج و تبلیغ کنند و هم با مخالفین آن مبارزه نمایند؛ شرایط مناسبی برای خلق طنزهایی با محوریت موضوعات فوق فراهم می‌آید.

چنانچه یکی از سخت‌گیرترین حکومت‌هایی که داعیه‌ی مذهب را در ایران داشت یعنی حکومت امیر مبارزالدین در شیراز سده‌ی هشتم هجری، به لطیف‌ترین، حرفه‌ای‌ترین و تندترین طنزهای تاریخ ادبیات ایران مجال رشد و شکوفایی داد و شخصیت‌های طنزپردازی مثل عبید زاکانی پا در عرصه‌ی طنزپردازی ادبیات ایران نهادند.

اصولاً در بسیاری از ادوار تاریخی، مذهب و دولت و به تعبیری دین و سیاست به هم آمیخته بودند، به گونه‌ای که انتقاد از یکی بدون اشاره به دیگری امکان نداشت. مذهب به خاطر سبغه‌ی الهی و ریشه‌ی فرا بشری‌اش همواره از برخورد طنز و تمسخر و انتقاد دور و منزله بوده است. ولی سوءاستفاده‌ی عده‌ای از آن به خاطر اغراض دنیوی از طرفی و تعصب بی‌جای عده‌ای دیگر به معتقدات افراطی خود از سوی دیگر زمینه‌های مساعدی برای طنزپردازان ایجاد کرد تا از دین به عنوان آماج طنز و انتقاد خود موضوعی حساس و قابل توجه بسازند و از خطور از موازین آن به عنوان نقطه ضعفی جهت رسواگری استفاده نمایند. در این میان طنزپردازی که ذهن و زبانش به هزل نیز گرایش داشته باشد به تلفیق دین و سیاست و عدم هماهنگی آن‌ها در